

AKHİSAR HAMAMLARI

H. Sibel ÜNALAN*

Hamamlar, Türklerin toplumsal yaşantısında ve folklorunda oldukça önemli bir yere sahiptir. Hamamların, doğum, evlilik gibi gelenek ve göreneklerle ilgili özel günlerde önemli bir yeri vardır. Hamamda geçirilen saatler, günlük yaşamın doğal bir uzantısı gibidir. Türk hamamları, dış görünüşleri itibarıyla sade ve gösterişsizdirler. Ancak, işlevleri, plan düzenlemeleri, mimari özellikleri ve toplumsal yaşamdaki önemleri açısından ilginç ve özgün yapılardır.

Günümüzde, hamamların pek çoğu, farklı bir işlev yüklenmiş durumdadır. İşlevlerini sürdüren hamamlarda, rölöve çizimi ve fotoğraf çekimi, nem nedeniyle son derece zordur. Büyük bir kısmının inşa kitabeleri yoktur ve tarihlendirmeye yardımcı olabilecek veriler yetersizdir. Bu nedenle hamamlar konusunda yapılan çalışmalar oldukça kısıtlıdır.

Anadolu Türk hamamları ile ilgili ilk çalışmalar, H. Glück'ün *Die Bäder Konstantinopels*¹, K. Klinghardt'ın *Türkische Bäder*² ve K. A. Aru'nun *Türk Hamamları Etüdü*³ başlıklı yayınlarıdır. İlk iki yayında, İstanbul ve Batı Anadolu'daki hamamlar planları ile birlikte tanıtılmaktadır. Üçüncü yayın ise, diğer iki yayının Türkçeleştirilmiş şekline ibarettir. S. Eyice'nin "*İznik'de Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme*"⁴ adlı makalesi, Türk hamamlarının tipolojisi üzerine yapılan ilk çalışmadır. Y. Önge'nin *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*⁵ adlı yayını ise, Anadolu Selçuklu hamamlarının, mimari özellikleri, örtü şekilleri, malzemeleri, süslemeleri, su tesisatı, ısıtma ve aydınlatma sistemleri bakımından kapsamlı olarak ele alındığı tek çalışmadır. Ayrıca, bazı yayınlarda, Türk hamamlarının kültür, sanat ve mimarideki yeri ve önemine değinilmiş ve hamamlarla ilgili genel bilgiler verilmiştir. Bu çalışmalar dışında, Anadolu'daki Türk hamamlarından pek çok örnek, çeşitli monografik çalışmalarda ve Türk Sanatı ve Mimarisi ile ilgili genel yayınlarda tanıtılmıştır.

* Araş.Gör., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü.

¹ Bk. H. Glück, *Die Bäder Konstantinopels*, Wien, 1921.

² Bk. K. Klinghardt, *Türkische Bäder*, Stuttgart, 1927.

³ Bk. K. A. Aru, *Türk Hamamları Etüdü*, İstanbul, 1949.

⁴ Bk. S. Eyice, "İznik'de Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme", *Tarih Dergisi*, C.XI, S.15, İstanbul, 1960, s.99-122.

⁵ Bk. Y. Önge, *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Ankara, 1995.

H. Sibel Ünalın

Hamamlar konusunda yapılan araştırma ve incelemeler sayıca artmış olmakla birlikte, günümüze ulaşabilmiş Türk hamamlarının tam bir envanteri hâlâ yapılamamıştır. Anadolu'daki Türk hamamlarının eksiksiz bir envanterinin yapılması ve önem dereceleri ne olursa olsun tümünün tanıtılması, Türk hamamları ile ilgili yapılacak genellemelerin ve araştırmaların daha sağlıklı yürütülmesine yardımcı olacaktır. İşte bu nedenle, Türk mimarisi ile ilgilenenlerin belki ismen bildikleri ancak, ayrıntılı bir şekilde incelenmemiş olan Akhisar⁶ hamamlarının tanıtılmasında yarar gördüm.

SASA BEY (ŞEHİR) HAMAMI

Ulu Cami Mahallesi'nde, 47. sokaktadır. Bugün "Şehir Hamamı" olarak adlandırılan yapı, kaynaklarda "Sasa Bey Hamamı" adıyla anılmaktadır⁷. Düz bir arazi üzerine inşa edilmiştir.

Bir çifte hamam olarak inşa edildiği anlaşılan yapının batıdaki bölümü kadınlara, doğudaki bölümü ise erkeklere tahsis edilmiştir. Bugün, kadınlar bölümünün önemli bir kesimi yıkılmış durumdadır (Şek.1, Res.1). Erkekler bölümü, işlevini halen sürdürmektedir.

Hamamın bir sıra moloz taş ve bir sıra tuğladan oluşan almalı bir duvar örgüsüne sahip olduğu görülmektedir. Moloz taşlar arasına, yer yer dikine tuğlalar yerleştirilmiştir. Erkekler bölümü soyunmalığın güney cephesinde, profilli silmelerle vurgulanmış, yuvarlak kemerli bir alınlık bulunmaktadır (Res.2). Sonradan yapıldığı anlaşılan bu alınlık, erkekler bölümü soyunmalık mekânını örten kubbenin sekizgen kasnağının bir yüzünü kapatmaktadır (Bk. Res.1). Bugün kasnağın sadece üç yüzünde izleri kalabilmiş, üç sıralık bir kirpi saçak görülmektedir. Kubbe, alaturka kiremitlerle kaplıdır. Kadınlar kısmında, VIII numaralı mekânın kubbesi, sekizgen prizma şekilli bir kasnak üzerine oturmaktadır. Kasnak, bir sıra kirpi saçakla son bulmaktadır. Erkekler bölümü soyunmalık kubbesi dışındaki tüm kubbe ve tonozlar, dıştan beton harçla kaplanmıştır. Bugün, kuzeydoğu ve güneydoğu köşelerindeki mekânların üstüne, bir ev

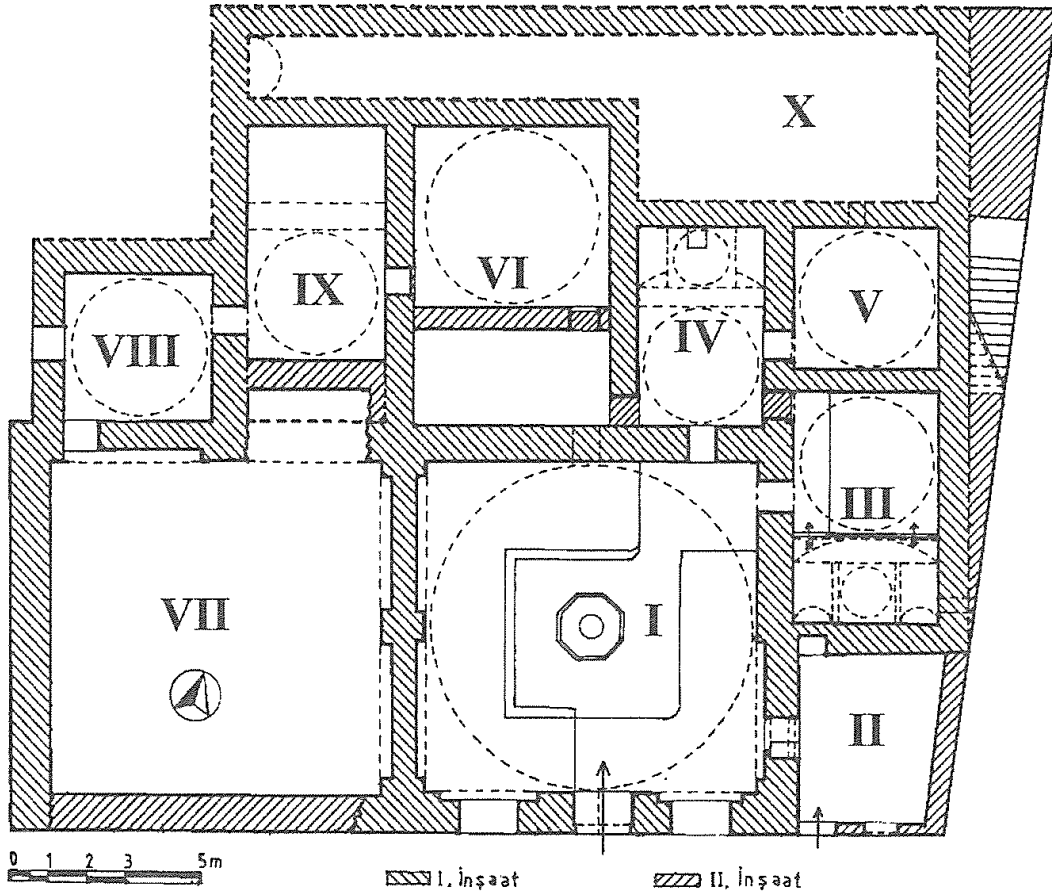
⁶ Akhisar, Ege Bölgesi'nde, Manisa iline bağlı bir ilçe merkezidir. Geniş bir ova üzerine kurulmuş olan ilçe, Manisa'ya 51 km. uzaklıktadır. Akhisar'ın tarihi ve Akhisar hakkında genel bilgi için bk. B. Satış, *İlkçağdan Günümüze Akhisar*, İzmir, 1994; Ay. yazar, "Akhisar Tarihi", *Akhisar Ticaret Odası Rehberi*, Akhisar, 1991, s.15-53; E. İzdem, *Dünyâ Bugünkü Akhisar (Tarihi-Coğrafyası-Folkloru)*, İstanbul, 1944; B. Darkot, "Akhisar", *İslâm Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul, 1965, s.237; M. Sözen, "Akhisar-Tarih-Mimari", *Meydan Larousse*, C.I, İstanbul, 1969, s.222; Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-a'lâm*, C.I, Ankara, 1996; O. Gökdemir, *Kurtuluş Savaşında Akhisar*, Akhisar, 1990; W.M. Ramsay (Çev. M. Pektaş), *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, İstanbul, 1960; İ.H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara, 1988; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.1, Ankara, 1994.

⁷ Bk. *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi* (Türkçeleştiren: Z.Danışman), C.XIII, İstanbul, 1971, s.68; B. Satış, *İlkçağdan Günümüze.....*, s.340.

Akhisar Hamamları

inşa edilmiş durumdadır (Res.3,4).

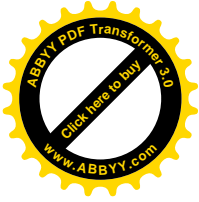
Güney cephesinin doğu ucundaki dikdörtgen şekilli giriş ve pencere, II numaralı mekâna açılmaktadır. Üstü düz ahşap bir tavanla örtülü olan bu mekân, bugün motor tamirhanesi olarak kullanılmaktadır. Düzensiz bir plana sahip bu mekânın, güney ve doğu duvarlarının, yapının diğer duvarlarından ince oluşu, sonradan inşa edilmiş olduğunu düşündürmektedir.

Şekil 1- Sasa Bey (Şehir) Hamamı. Plan.

Erkekler Bölümü

Soyunmalığa (I) giriş, güney cephesindeki yuvarlak kemerli bir açıklıkla sağlanmaktadır. Girişin iki yanında yuvarlak kemerli büyük bir pencere vardır. Girişin

H. Sibel Ünalın

ve pencerelerin kemer ve söveleri silmelerle vurgulanmıştır (Res.2).

Kare planlı soyunmalık mekânı (I) büyük bir kubbeyle örtülüdür. Kubbe göbeğinde, alçı gırlanlarla süslü bir gülbezek yer almaktadır (Res.5). Mekânın batı ve güney duvarlarında iki; doğu duvarında ise bir adet sivri kemerli çökertme vardır. Doğudaki çökertme içinde, ilk şekli kesin olarak saptanamayan bir pencere mevcuttur. Batı, kuzey ve güney duvarları boyunca, ahşap kabinler inşa edilmiştir. Mekânın ortasında, düzgün sekizgen planlı bir havuz bulunmaktadır. Doğu duvarının kuzey kesiminde tuvalet ve tıraşlık mekânına (III); kuzey duvarının doğu kesiminde ise ılıkığa (IV) geçişi sağlayan dikdörtgen şekilli birer açıklık yer almaktadır. Bugün III numaralı mekânın soyunmalıkla (I) bağlantısını sağlayan kapı, sonradan açılmış olmalıdır. Nitekim, bu mekânın IV numaralı ılıklıkla bağlantısını sağlayan kapının örülerek kapatıldığı görülmektedir.

Tuvalet ve tıraşlık mekânı (III), kuzey-güney yönünde uzanan dikdörtgen bir plana sahiptir. Mekân, enlice bir kemerle iki bölüme ayrılmıştır. Ancak, bu kemer sonradan ince bir duvarla kapatılmış ve bu duvar üzerine dikdörtgen şekilli iki kapı açılmıştır. Mekânın, tıraşlık olarak kullanıldığını düşündüğüm kuzey kesimi, geçişi pandantiflerle sağlanan bir kubbe ile örtülüdür. Kubbe üzerinde ışık gözleri bulunmaktadır. Mekânın, bugün de tuvalet olarak kullanılan güney kesimi, iki kemerle üç bölüme ayrılmış, ortadaki bölüm küçük bir kubbe ile, iki yandakiler ise kuzey-güney yönlü birer beşik tonozla örtülmüştür.

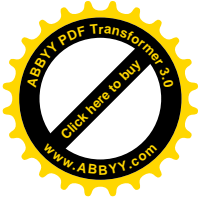
Ilıklık (IV), kuzey-güney yönünde uzanan dikdörtgen bir plana sahiptir. Enlice bir kemerle iki bölüme ayrılan ılıkığın güney bölümü pandantif geçişli bir kubbe ile; kuzey bölümü de ortasına küçük bir kubbe inşa edilmiş bir beşik tonozla örtülüdür. Bugün, ılıkığın kuzey duvarına bitişik, sonradan inşa edilmiş bir baca bulunmaktadır⁸. Mekânın kuzey kesiminde, sonradan inşa edilen ince duvarlarla yıkanma hücreleri oluşturulmuştur. Her hücrede birer mermer kurna vardır. Ilıklık, kubbeler üzerine yerleştirilmiş ışık gözleriyle aydınlatılmaktadır.

Ilıklığın doğu duvarının güney ucundaki dikdörtgen şekilli bir açıklıktan, V numaralı mekâna ulaşılmaktadır. Bu mekânın üzeri, pandantif geçişli bir kubbe ile örtülüdür. Kubbe üzerinde daire şekilli ışık gözleri bulunmaktadır. Burada da, sonradan inşa edilmiş üç yıkanma hücresi vardır. Her hücrede, birer mermer kurna yer almaktadır. Kuzey duvarındaki dikdörtgen şekilli küçük pencere, muhtemelen su deposuna açılmaktadır⁹.

Ilıklığın batı duvarının güney ucundaki açıklıktan sıcaklığa (VI) ulaşılmaktaydı. Ancak bu giriş, bugün örülerek kapatılmış durumdadır. İçine giremediğim sıcaklık

⁸ Hamamlarda, külhanda yakılan ateşin dumanı, cehennemlikten geçtikten sonra, duvarların içine gizlenmiş tütekliklerle dışarı atılır. Tütekliklerin, tıkanma veya bir başka nedenle yeterli çekiş sağlayamadığı durumlarda, sonradan böyle bacalar inşa edildiği sıkça görülmektedir.

⁹ Zeminden oldukça yüksekte olan bu pencerenin açıldığı mekânı incelemem mümkün olmadı.

Akhisar Hamamları

mekânının ölçülerini almam da mümkün olmadı. Bu nedenle planda bu mekânın boyutları tahmini olarak işaretlenmiştir. Kubbe üzerindeki ışık gözlerinden görebildiğim kadarıyla, kuzey - güney yönünde uzanan dikdörtgen bir plana sahip olan sıcaklık (VI) sonradan inşa edildiğini tahmin ettiğim bir duvarla iki bölüme ayrılmıştır. Duvarın doğu ucunda, sonradan örülerek kapatılmış bir açıklık bulunmaktadır. Kuzey kesimi bir kubbeye örtülü olan sıcaklığın güney kesimi, bugün düz beton bir tavanla örtülüdür. Beton tavan ve kubbe üzerindeki ışık gözleri mekânı aydınlatmaktadır. Kubbeyle örtülü olan kesime, sonradan yıkanma hücreleri inşa edilmiştir.

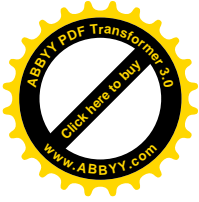
Kadınlar Bölümü

Kadınlar bölümü soyunmalığının (VII) üst örtüsü ile güney duvarı bugün yıkılmış durumdadır. Güney duvarının yerine, sonradan alçak bir duvar inşa edilmiştir. Güneydoğu köşesindeki izlerden soyunmalığın, geçişleri Türk üçgenleriyle sağlanan bir kubbeye örtülü olduğu anlaşılmaktadır (Res.6). Mekânın kuzey duvarının doğu kesimi tahrip olmuştur. Molozlar, duvarın alt kesiminin incelenmesine imkân vermemektedir. Kuzey duvarının batı kesiminde yer alan çökertmenin kemeri yıkılmış durumdadır. Bu çökertmenin batı ucunda, sonradan şeklinin değiştirildiği anlaşılan lentolu bir açıklık bulunmaktadır (Res.7). Muhtemelen, ilk yapıda da mevcut olan bu açıklığın eşiği yükseltilmiş; boyu da, köşedeki pandantifi zedeleyecek şekilde arttırılmıştır. Bu açıklık, soyunmalıktan ılıklığa (VIII) geçişi sağlamaktadır.

Kare planlı ılıklık (VIII), pandantif geçişli bir kubbeye örtülüdür. Mekân, kubbe üzerindeki ışık gözleriyle aydınlanmaktadır. Batı duvarı üzerinde, sonradan açılmış dikdörtgen şekilli bir giriş bulunmaktadır. Doğu duvarı üzerindeki dikdörtgen şekilli açıklıktan sıcaklığa (IX) geçilmektedir.

Sıcaklık (IX), kuzey-güney yönünde uzanan dikdörtgen bir plana sahiptir. Enlice bir sivri kemerle iki bölüme ayrılmış olan mekânın kuzey kesimi, bugün düz beton bir tavanla örtülüdür. Ancak, kalan izlerden, bu kesimin, kuzey-güney yönlü bir beşik tonozla örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Güney kesimi ise pandantif geçişli bir kubbeye örtülüdür. Bu kesime sonradan, yıkanma hücreleri inşa edilmiştir. Doğu duvarı üzerinde, erkekler bölümü sıcaklığına (VI) açılan ve bugün örülerek kapatılmış durumda olan dikdörtgen şekilli bir açıklık bulunmaktadır. Kadınlar ve erkekler bölümünü birbirine bağlayan bu kapı, sonradan açılmış olmalıdır. Sıcaklığın güneyindeki duvar sonradan inşa edilmiş olmalıdır. Sıcaklığın orijinal duvarı, soyunmalık mekânının kuzey duvarının doğu kesimindeki bugün yıkılmış durumda olan duvar olmalıdır. Bugün soyunmalık mekânına dahil olarak görünen ancak, ilk yapıda sıcaklık mekânına ait olduğunu düşündüğüm bu hacmin de, sıcaklığın kuzey kesimindeki gibi, tonozla örtülü bir birim olduğu izlenimi edinilmektedir.

Yapının kuzeyinde, doğu-batı yönünde uzanan, su deposunun (X) üzeri bir beşik tonozla örtülüdür. Su deposunun kuzey ve batı cephelerini, burada inşa edilen yapılar

H. Sibel Ünalın

nedeniyle göremediğim için, su deposunun kesin sınırlarını ve boyutlarını saptamam mümkün olmadı.

Karşılaştırma ve Değerlendirme

Sasa Bey Hamamı'nın plan şeması, S. Eyice'nin sınıflandırmasındaki gruplardan hiçbirisine dahil edilememektedir. Mekânların konumu ve birbirleriyle bağlantıları, hamamların genel şemasına ters düşmemektedir. Bununla birlikte, erkekler bölümündeki V numaralı mekânın işlevi kesin olarak belirlenememektedir. Ilıklığa açılan bu mekânın, tıraşlık olabileceği akla geliyorsa da, mekân bu işlev için fazla büyüktür. Kaldı ki, güneyindeki tuvaletin (III) kubbe ile örtülü bölümünün tıraşlık olarak kullanılmış olması daha akla yakın görünmektedir. Bu durumda V numaralı mekân, halvet hücreleri olarak kullanılmış olmalıdır ki bu da ılıkığa açılan girişi nedeniyle sık rastlanan bir uygulama değildir. Bir başka olasılık da III numaralı mekânın kubbe ile örtülü bölümünün keçelik olabileceğidir¹⁰. O takdirde V numaralı mekânın tıraşlık olarak kullanıldığı; III numaralı mekânın güney bölümüne de tuvaletlerin yerleştirilmiş olduğu düşünülebilir.

Tarihlendirme

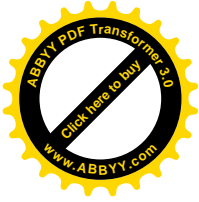
Yapının inşa kitabesi yoktur. Kaynaklardan, Paşa Ali Bey'in oğlu Sasa Bey'in Akhisar'da bir hamam ve bir imaret inşa ettirdiğini öğreniyoruz. Hamamın gelirinin 2/3'ü Sasa Bey'in erkek evlatlarına; kalan 1/3'ü de imaretin yiyecek masraflarına ayrılmıştı. Sasa Bey'in ruhuna Kur'an okuyacaklara verilmek üzere günde üç; hamamın onarımı için de günde bir akçe ayrılmaktaydı¹¹. Zilkade 820 / Aralık 1417 tarihli bir temliknâmeye göre Çelebi Mehmed, Sasa Bey'in babası Paşa Ali Bey'e, Manisa'nın verimli köylerinden Sobi'yi (Alibeyli Köyü) temlik etmiştir¹². M. E. Müderrisoğlu, Paşa Ali Bey'in ailesinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu Osman Bey'in babası Ertuğrul Gazi'nin silah arkadaşlarından Sasa (Samsa) Çavuş'la ilgisi olabileceğini belirtmektedir¹³. İ. H. Uzunçarşılı da ailenin, Menteşe Bey'in damadı Sasa Bey ile

¹⁰ Keçelikler hakkında bilgi için Bk. Y. Önge, *a.g.e.*, s.28.

¹¹ Bk. İ. H. Uzunçarşılı, "Osmanlı Hükümdarı Çelebi Mehmed Tarafından Verilmiş Bir Temliknâme ve Sasa Bey Ailesi", *Bellekten*, C.III, S.11/12, Ankara, 1939, s. 394; M. E. Müderrisoğlu, *Akhisarlı Türk Büyükleri ve Eserleri*, İzmir, 1956, s.15; B. Satış, *a.g.e.*, s.340, 454.

¹² Bk. İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 390, 392; M.E. Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s.16.

¹³ Bk. M.E. Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s.16,17.

Akhisar Hamamları

ilişkisi olabileceğini düşünmekte, ancak ailenin yaşayan fertlerinin, atalarının Söğütlü olduğunu ifade ettiklerini nakletmektedir¹⁴.

M. E. Müderrisoğlu, Sasa Bey'in 839/1435-1436 tarihli bir vakfiyesinin bulunduğunu söylemektedir¹⁵. Buna göre yapı, bu tarihten birkaç yıl önce inşa edilmiş olmalıdır.

SARI AHMET PAŞA HAMAMI

Şeyh İsa Mahallesi'nde, 76. sokaktadır. Yapı “Paşa Hamamı” adıyla da anılmaktadır. Düz bir arazi üzerine inşa edilmiş olan hamam, bir cami, bir medrese, bir imaret ve bir handan oluşan bir külliyenin parçasıdır. Bu yapılardan medrese ve han günümüze ulaşamamıştır. Yıkılan imaret yeniden inşa edilmiştir¹⁶.

Bir çifte hamam olan yapının güney yarısı erkekler bölümü, kuzey yarısı ise kadınlar bölümü olarak planlanmıştır (Şek.2). Harap durumdaki yapı, halen (1998) onarılmaktadır¹⁷.

Yapı dışta, kabayonu taş ve tuğla sıralarından oluşan almaşık, düzensiz bir duvar dokusuna sahiptir. Kabayonu taşlar arasına, yer yer iri blok taşlar yerleştirilmiştir. Kabayonu taşlar, tuğlalarla kasetlenmiştir. Yapının dış cephelerinde, onarım izleri görülmektedir. Erkekler bölümü soyunmalık kubbesinin kasnağı, iki sıra kirpi saçakla son bulmaktadır. Çatı, alaturka kiremitlerle kaplanmıştır. Yapının doğusundaki odunluk ile kuzeydoğu köşesindeki su deposunun duvar dokularındaki farklılık, sonradan inşa edilmiş olduklarını düşündürmektedir.

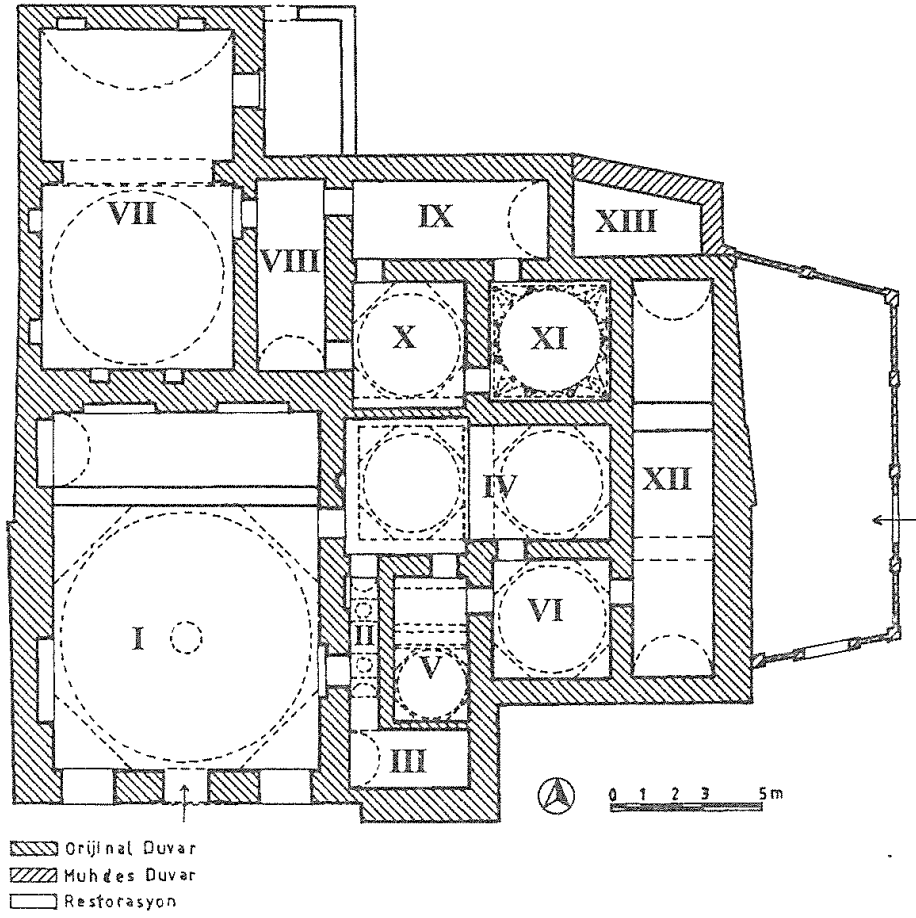
¹⁴ Bk. İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s.398, 399.

¹⁵ Bk. M.E. Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s.17.

¹⁶ Bk. B. Satış, *İlkçağdan Günümüze.....*, s.342; B. Satış, “Akhisar’da Yetişen Türk Büyükleri”, *Akhisar Ticaret Odası Rehberi*, Akhisar, 1991, s.55; İ. Gökçen, *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar*, II, 1950, s.118; M. E. Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s.29.

¹⁷ Yapıyı incelemek üzere gittiğim 26 Eylül 1996 tarihinde, hamam kapalıydı. Bu nedenle ölçülerini almam mümkün olmadı. Hamamın restorasyon projesini hazırlayan mimar Sayın Bekir Durkal, restorasyon planını kullanmama izin verdi. Kendisine teşekkür borçluyum. 1997 yılı sonunda yapıyı ziyaret ettiğimde restorasyona başlanmış durumdaydı. Ancak bu sırada yapının içini görme imkânı buldum.

H. Sibel Ünalın

Şekil 2- Sarı Ahmet Paşa Hamamı. Restorasyon Planı (B.Durkal'dan).

Erkekler Bölümü

Soyunmalığa (I) giriş, güney cephesinin ortasındaki dikdörtgen şekilli bir açıklıktan sağlanmaktadır. Bu açıklık, yuvarlak kemerli bir çökertme içine yerleştirilmiştir. Atkı taşının hemen üstünde, yaklaşık aynı genişlikte yuvarlak kemerli ikinci bir açıklık bulunmaktadır (Res.8). Girişin iki yanında, yuvarlak kemerli büyük birer pencere yer almaktadır. İlk yapıda sivri oldukları anlaşılan kemerler, onarımlar sonucu bugünkü şekillerini almış olmalıdır. Dikdörtgen planlı soyunmalık (I), düz ahşap bir tavanla örtülüdür. Doğu ve batı duvarlarının kuzey kesiminde, karşılıklı olarak yerleştirilmiş iki konsol ile kuzey duvarı ortasında, bir konsol dikkați çekmektedir. Batı duvarının kuzey ve güney ucunda, kuzey duvarının ise doğu ucunda sivri kemerli birer niş yer almaktadır. B. Durkal kuzey duvarının batı ucunda da bir nişe ait izler bulunduğunu ifade etmektedir¹⁸. Nitekim çizdiği restorasyon planında bu niş

¹⁸ Bk. T.C. Kültür Bakanlığı İzmir II Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu,

Akhisar Hamamları

görülmektedir (Bk. Şek.2). Doğu duvarının kuzey ucunda, sonradan yapıldığı anlaşılan dışa taşkın bir baca bulunmaktadır. Aynı duvarın kuzey kesiminde, sonradan yapıldığı düşünülen ve kapatılması planlanan yuvarlak kemerli bir açıklık vardır. Duvarın güney kesimine, muhtemelen ılıklığın orijinal girişinin bulunduğu yere, sivri (?) kemerli yeni bir giriş açılmıştır (Res.9). Bu açıklıktan, ılıklik mekânına (II) geçilmektedir.

Kuzey-güney yönünde uzanan dikdörtgen şekilli bir koridoru andıran ılıklik (II), kuzey-güney yönlü bir beşik tonozla örtülüdür (Res.10). Mekân, tonoz üzerindeki daire şekilli iki ışık gözüyle aydınlanmaktadır. Batı duvarı üzerinde, yüzeysel bir niş vardır. Güney duvarı üzerindeki sivri kemerli bir açıklıktan tuvalet ve tıraşlık mekânına (III) geçilmektedir.

Tuvalet ve tıraşlık mekânı (III), doğu-batı yönünde uzanan dikdörtgen bir plana sahiptir. Üzeri, doğu-batı yönlü bir beşik tonozla örtülüdür. Tonoz üzerindeki ışık gözleriyle aydınlanan mekânın kuzey duvarı üzerinde, sonradan açıldığı izlenimi bırakan yuvarlak kemerli bir açıklık bulunmaktadır.

Ilıklığın (II) kuzeyindeki sivri kemerli açıklıktan, doğu-batı yönünde uzanan, dikdörtgen planlı sıcaklığa (IV) geçilmektedir. Bu mekân, birbirinden enlice bir kemerle ayrılmış iki kare birimden oluşmaktadır. Birimlerden herbiri, geçişleri mukarnaslı tromplarla sağlanmış bir kubbe ile örtülüdür. Duvarlarda, tromplar arasında kalan alanlarda dilimli sağır kemerler görülmektedir. Mekân, kubbeler üzerindeki beşgen ve altıgen ışık gözleriyle aydınlanmaktadır. Batı duvarı üzerindeki, yarım daire profilli niş, istiridye kabuğu şekilli bir kavsara ile örtülüdür. Mekânın ortasındaki, köşeleri pahlı dikdörtgen şekilli göbek taşı, sonradan inşa edilmiş olmalıdır. Güney duvarı üzerinde, halvetlere geçişi sağlayan, yuvarlak kemerli iki giriş açıklığı vardır.

Sıcaklığın (IV) güney duvarı üzerindeki üç girişten ortadaki V numaralı halvete girişi sağlamaktadır. Dikdörtgen bir plana sahip olan bu mekânın (V) doğu duvarı üzerinde ikinci bir açıklık yer almaktadır. Mekân, iki bölümden oluşmaktadır. Kuzey bölümü, iki sivri kemerle daraltılmış; doğu ve batı kenarlarına ise yukarıya doğru kademe kademe yükselen iri mukarnas dizileri yerleştirilmiştir. Tam ortada bir ışık gözü yer almaktadır. Güneydeki diğer bölüm, bir kubbeye örtülüdür ve kubbe üzerindeki ışık gözleriyle aydınlanmaktadır. Kubbeye geçiş, mukarnas dolgulu, üst kesimi istiridye kabuğu formunda tromplarla sağlanmıştır.

Sıcaklığın (IV) güney duvarının doğu kesimindeki açıklıktan VI numaralı halvete geçilmektedir. Kare planlı bu mekân (VI), bir kubbeye örtülüdür. Kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır. Tromplar arasında dilimli sağır kemerler vardır. Mekân, kubbe üzerindeki ışık gözleriyle aydınlanmaktadır. Doğu duvarının üst kesimindeki yuvarlak kemerli pencere, su deposuna açılmaktadır.

H. Sibel Ünalın

Kadınlar Bölümü

Soyunmalığa (VII) giriş, doğu duvarının kuzey kesimindeki basık kemerli bir açıklık ile sağlanmaktadır. Bu açıklık, sivri kemerli bir çökertme içine yerleştirilmiştir (Res.11). Kuzey-güney yönünde uzanan dikdörtgen bir plana sahip olan soyunmalık (VII), bir kemerle iki bölüme ayrılmıştır. Bu bölümlerden kuzeydeki, kuzey-güney yönlü bir beşik tonozla; güneydeki ise pendentif geçişli bir kubbeyle örtülüdür. Kubbenin ortasında daire şekilli bir fener bulunmaktadır. Soyunmalığın kuzey bölümünde iki, güney bölümünde ise dört niş yer almaktadır. Güney duvarı üzerindeki iki niş düz atkı taşlı, diğer dört niş ise sivri kemerlidir. Mekânın doğu duvarı üzerindeki sivri kemerli bir açıklıktan ılıkığa (VIII) geçilmektedir.

Ilıklık (VIII), kuzey-güney yönünde uzanan dikdörtgen bir plana sahiptir. Üzeri, kuzey-güney yönlü bir beşik tonozla örtülüdür. Doğru duvarının kuzey ucundaki bir açıklıktan sıcaklık mekânına (IX) girilmektedir.

Doğu-batı yönünde uzanan dikdörtgen bir plana sahip sıcaklık mekânı (IX), doğu-batı yönlü bir beşik tonozla örtülüdür¹⁹. Güney duvarının doğu ve batı uçlarında birer açıklık yer almaktadır. Bu girişlerden, güneydeki iki halvet hücreğine (X-XI) geçilmektedir.

Dikdörtgen bir plana sahip olan X numaralı halvet, güneyine inşa edilen sivri bir kemerle kareye dönüştürülerek üzeri bir kubbeyle örtülmüştür. Kubbe geçiş unsurları özgün şekillerini yitirmişlerdir. Geçiş unsurları arasında, sağır dilimli kemerler vardır (Res.12,13). Mekân, kubbe üzerindeki ışık gözlerinden ışık almaktadır.

Kare planlı, XI numaralı halvet, geçişi üçgen bir kuşakla sağlanmış bir kubbeyle örtülüdür (Res.14). Kubbe üzerindeki ışık gözleriyle aydınlanmaktadır.

Yapının doğu duvarına bitişik su deposu (XII), kuzey-güney yönlü bir beşik tonozla örtülüdür. İki bölümden oluşan deponun kuzey bölümünde soğuk su depolanmaktaydı. Yapının kuzeydoğu köşesinde yer alan XIII numaralı mekân, sonradan inşa edilmiş ilâve su deposudur.

Karşılaştırma ve Değerlendirme

Sarı Ahmet Paşa Hamamı'nın plan şeması, S. Eyice'nin sınıflandırmasındaki gruplardan hiçbirine girmemekle birlikte, "ortası kubbeli, enine sıcaklıklı ve çift halvetli tip" in bir varyasyonu olarak kabul edilebilir²⁰. Ancak burada sıcaklık, ortası kubbeli, iki yanı tonozlu bir şema yerine, erkekler bölümünde iki kubbeli; kadınlar bölümünde ise

¹⁹ İçine giremediğim bu mekânı, B. Durkal'ın planına dayanarak tanıtıyorum.

²⁰ Bk. S. Eyice, *a.g.m.*, s.112, 113.

Akhisar Hamamları

tonozlu bir şemaya sahiptir. *İzmit Süleyman Paşa Hamamı* (XIV.yy. ilk yarısı)²¹, *Düzce Konuralp Hamamı* (XIV. yy.)²², *İnönü Sadık Bey Hamamı*²³ ve *Tire Mehmed Ağa Hamamı* (XVI-XVII. yy.)²⁴ enine dikdörtgen şekilli sıcaklıkları, iki kubbe ile örtülü örneklerdir. *Kayseri Birlik (Kümbet) Hamamı* (XII. yy. sonları)²⁵, *İnegöl Şipali Köyü Hamamı*²⁶, *İzmit Demirişik Köyü Hamamı*²⁷, *Mudanya Zeytinbucağı Hamamı*²⁸ ve *Tire Yalınayak Hamamı* (XVI-XVII. yy. sonları)²⁹ ise enine sıcaklığı, tonozlarla örtülü örnekler arasında sayılabilir.

Sarı Ahmet Paşa Hamamı'nda erkekler ve kadınlar bölümü mekânlarının düzeni birbirine benzemektedir. Daha büyük olan erkekler bölümünde, kadınlar bölümünden farklı olarak, tuvalet ve tıraşlık bulunmaktadır. Erkekler bölümünde sıcaklığın ılıkıktan daha büyük, kadınlar bölümünde ise daha küçük olduğu dikkati çekmektedir.

Erkekler bölümü soyunmalığı yapıyı incelediğim tarihte (1997) düz ahşap bir tavanla örtülüydü. Ancak, Manisa Vakıflar Şube Müdürlüğü Arşivi'ndeki kayıtlarda, soyunmalığın bir kubbe ile örtülü olduğu belirtilmektedir³⁰. Dikdörtgen planlı soyunmalığın doğu ve batı duvarlarının üst kesimindeki konsollara yukarıda değinmişim. Muhtemelen, ilk yapıda, ortada bir destek, iki yanda da bu konsollar üzerine oturan iki kemerle iki bölüme ayrılan soyunmalığın güney kesimi bir kubbeye, kuzey kesimi ise, doğu-batı yönlü bir beşik tonozla örtülü olmalıydı. Kubbe ve tonoz yıkılmış, mekân düz ahşap bir tavanla örtülmüş olmalıdır. Nitekim yapının restorasyon planında, konsolların bulunduğu kesime doğu-batı yönünde uzanan bir duvar yapılmış, bu duvarın kuzeyinde kalan kesim doğu-batı yönlü bir beşik tonozla, güneyinde kalan kesimi ise tromp geçişli bir kubbeye örtülü olarak gösterilmiştir (Bk. Şek.2).

²¹ Plan için bk. E.H. Ayverdi, *İstanbul Mimari Çağının Menşesi Osmanlı Mimarisinin İlk Devri (630-805/1230-1402)*, I, İstanbul, 1989, s.158, res.214 a.

²² Plan için bk. S. Erken, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, II, Ankara, 1977, s.354.

²³ Plan için bk. K.A. Aru, *a.g.e.*, İstanbul, 1949, s.130, pl.129.

²⁴ Plan için bk. C. Çakmak, *Tire Hamamları*, (E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1998, s.90, şek.14.

²⁵ Plan için bk. Y. Önge, *a.g.e.*, s.144, şek.1.

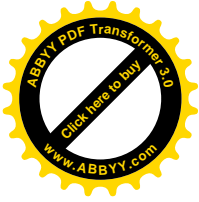
²⁶ Plan için bk. Y. Ötüken - vd., *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, IV, Ankara, 1986, s.191.

²⁷ Plan için bk. *ay. es.*, s.364.

²⁸ Plan için bk. *ay. es.*, s.519.

²⁹ Plan için bk. C. Çakmak, *a.g.e.*, s.83, şek.13.

³⁰ Bk. *Manisa Vakıflar Şube Müdürlüğü Arşivi*, Akhisar Paşa Hamamı Dosyası, Vakıf Eski Eser Fişi.

Tarihlendirme

Hamamın inşa kitabesi yoktur. Yapının, Manisa Vakıflar Şube Müdürlüğü Arşivi'ndeki kayıtlarda, kaynak gösterilmeksizin XVI. yüzyıla tarihlendirildiği görülmektedir³¹. Evliya Çelebi, Akhisar'daki hamamlar arasında Sarı Ahmet Paşa Hamamı'nı da saymaktadır³². 889/1484 ve 893/1488 tarihli vakfiyelerine göre hamamun, *Sarı Ahmet Paşa* tarafından inşa ettirildiğini öğrenmekteyiz³³. Hamamla aynı külliye içinde yer alan camiyi, vakfiyelerine ve mimari özelliklerine dayanarak, XV. yüzyılın ikinci yarısı ortalarına tarihlemiştik³⁴. Hamamun da camiden kısa bir süre önce inşa edildiğini kabul etmek mümkün görünmektedir.

YENİ (GÜLRUH SULTAN) HAMAM

Hashoca Mahallesi, 132. sokaktadır. Halk arasında “Yeni Hamam” olarak tanınan yapı, “Gülruh Sultan Hamamı” adıyla da anılmaktadır. Düz bir arazi üzerine inşa edilmiş olan hamam, bir cami, bir medrese, bir imaret ve bir bedestenden oluşan bir külliyenin parçasıdır³⁵. Ancak külliye den sadece cami ve hamam günümüze ulaşabilmiştir³⁶.

Hamam, bugünkü haliyle, yaklaşık kare bir alana oturmaktadır (Şek.3). Batı ve güney cepheleri ile doğu cephesinin kuzey ve güney kesimlerine bitişik binalar sonradan inşa edilmiştir. Çeşitli zamanlarda yaptığım girişimlere rağmen yapının içine girmem mümkün olmadı³⁷.

³¹ Bk. Ay. yer.

³² Bk. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. XIII....., s.68.

³³ Bk. İ. Gökçen, *a.g.e.*, s.119; B. Satış, *a.g.e.*, s.342; M.E. Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s.28, 29.

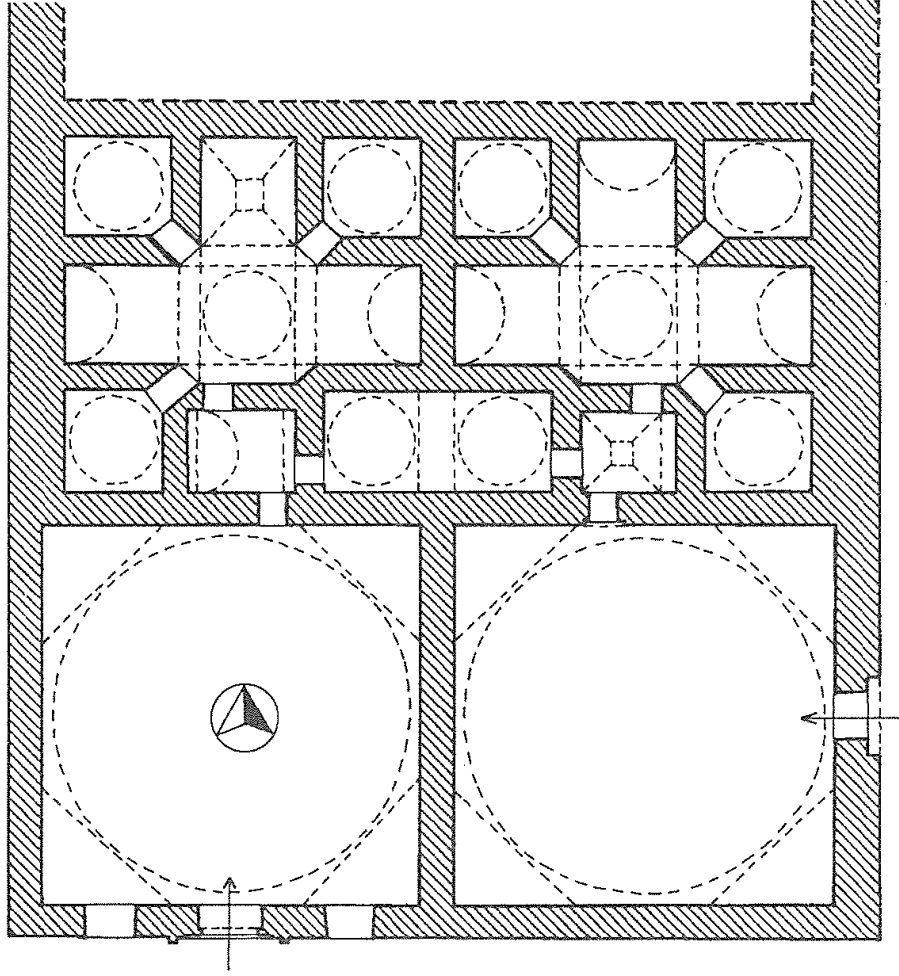
³⁴ Bk. H.S. Ünalın, *Akhisar ve Gölarmara'daki Türk Anıtları*, (E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1998, s.31.

³⁵ Bk. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C.XIII....., s.68; B. Satış, *İlkçağdan Günümüze.....*, s.260, 346.

³⁶ Cami hakkında bilgi için bk. H.S. Ünalın, *a.g.e.*, s.20-25.

³⁷ Sınırlı bir süre için yapıya girebilen arkadaşlarım Arş. Gör. Sedat Bayrakal ve Uzm. Hasan Uçar'ın aldıkları notlara, çizdikleri krokiye ve çektikleri fotoğraflara dayanarak yapıyı tanıtmaya çalışacağım.

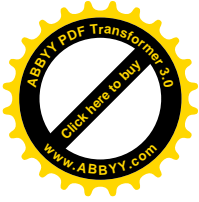
Akhisar Hamamları

Şekil 3- Gülruh Sultan (Yeni) Hamamı. Kroki.

Bir çift hamam olan yapının batısında erkekler, doğusunda ise kadınlar bölümü yer almaktadır. Erkekler bölümü çalışır durumda olmasına rağmen kadınlar bölümü, bugün kullanılmamaktadır. Her iki bölüm de “üç eyvanlı, köşe hücreli” plan tipi olarak adlandırılan bir şemaya sahiptir.

Yapının dış duvarlarında, bir sıra kabayonu taş ve iki sıra tuğladan oluşan almalı bir duvar örgüsü görülmektedir. Bugün açıkta kalan tek cephe olan güney duvarı, bir sıra kirpi saçakla son bulmaktadır. Erkekler ve kadınlar bölümü soyunmalıklarını örten kubbelerin sekizgen prizma şekilli kasnaklarında, bir sıra taş ve iki sıra tuğladan oluşan almalı bir örgü görülmektedir. Taşlar, dikine yerleştirilmiş tuğlalarla kasetlenmiştir. Soyunmalık mekânlarını örten kubbelerin ortasında birer fener bulunmaktadır (Res.15).

H. Sibel Ünalın

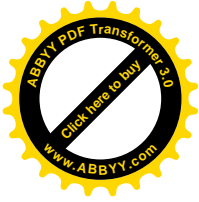
Erkekler Bölümü

Soyunmalığa giriş, güney cephesinin ortasında yer alan tamamen yenilenmiş bir kapıyla sağlanmaktadır (Res.16). Kapının iki yanında, yuvarlak kemerli birer pencere bulunmaktadır. Kare planlı soyunmalık, geçişleri sivri kemerli tromplarla sağlanmış bir kubbeyle örtülüdür. Trompların içinde ve tromp kemerlerinin ayakları hizasında, üç sıra mukarnas dizisi yer almaktadır. Kubbenin ortasında, sekizgen şekilli bir aydınlık feneri vardır. Kuzey duvarının üst kesiminde, yuvarlak kemerli bir pencere bulunmaktadır. Aynı duvar üzerinde yer alan yuvarlak kemerli bir girişle ılıklığa geçilmektedir.

Ilıklık, doğu-batı yönünde uzanan enine dikdörtgen planlı bir mekândır. Üzerinde, altıgen şekilli ışık gözleri bulunan, doğu-batı yönlü bir beşik tonozla örtülüdür. Mekân, batısına bir Bursa kemeri; doğusuna ise yuvarlak bir kemer inşa edilerek daraltılmıştır. Doğu duvarı üzerindeki bir açıklıktan dikdörtgen planlı bir mekâna geçilmektedir. Bu mekân, yuvarlak bir kemerle ayrılmış iki birimden oluşmaktadır. Birimlerin herbiri bir kubbe ile örtülüdür. Ilıklığın kuzey duvarının batı ucunda yer alan yuvarlak kemerli bir diğer açıklıktan da sıcaklığa geçilmektedir.

Sıcaklık, üç eyvanlı ve üç köşe hücreli bir plana sahiptir. Bu şema, S. Eyice'nin "haçvârî dört eyvanlı ve köşe hücreli tip" olarak adlandırdığı şemanın bir varyasyonudur³⁸. Ortası, pandantif geçişli bir kubbeyle örtülü olan sıcaklığın doğu, batı ve kuzeyinde birer eyvan yer almaktadır. Eyvanlar arasına üç halvet hücresi yerleştirilmiştir. Merkezî kubbenin ortasında, yıldız şekilli bir ışık gözü etrafına dizilmiş, altıgen şekilli ışık gözleri bulunmaktadır. Ortadaki kare mekânda, sekizgen şekilli mermer bir göbek taşı vardır. Doğu ve batıdaki eyvanlar, doğu-batı yönlü birer beşik tonozla örtülüdür. Bu mekânlar, tonoz üzerine yerleştirilmiş altıgen şekilli ışık gözleriyle aydınlanmaktadır. Kuzey eyvanı, doğu ve batı duvarlarının üst kısmındaki dörder sıra mukarnasla daraltılmış ve bir aynalı manastır tonozu ile örtülmüştür. Bu mekân da, yıldız şekilli bir merkez etrafında sıralanan altıgen şekilli ışık gözleriyle aydınlanmaktadır. Halvet girişleri, dilimli kemerli birer çökertme içine yerleştirilmiştir. Güneybatı ve kuzeybatı köşelerindeki halvet hücreleri, geçişleri mukarnas dolgulu pandantiflerle sağlanmış birer kubbe ile örtülüdür. Güneybatı köşesindeki halvet hücresi, kubbe üzerindeki altıgen şekilli ışık gözlerinden; kuzeybatı köşesindeki halvet hücresi ise bir yıldız etrafında sıralanan altıgen şekilli ışık gözlerinden ışık almaktadır. Kuzeydoğu köşesindeki halvet hücresi, geçişleri Türk üçgenleriyle sağlanmış bir kubbeyle örtülüdür. Kubbe üzerine yerleştirilmiş bir yıldız etrafında sıralanan altıgen şekilli ışık gözleri, mekânı aydınlatmaktadır. Kuzey duvarında, su deposuna açılan küçük bir kontrol penceresi vardır.

³⁸ Bk. S. Eyice, *a.g.m.*, s.108.

Akhisar Hamamları

Kadınlar Bölümü

Soyunmalığa, yuvarlak kemerli bir çökertme içine yerleştirilmiş dikdörtgen bir açıklıktan girilmektedir. Cepenin, girişin solunda kalan kesimi, sonradan inşa edilmiş olan yapı nedeniyle görülememektedir (Res.17). Giriş aralığının üst kısmında, yuvarlak kemerli küçük bir pencere yer almaktadır. Kare planlı soyunmalık, ortasında sekizgen şekilli bir aydınlatma feneri bulunan bir kubbeye örtülüdür. Kubbeğe geçiş, sivri kemerli tromplarla sağlanmıştır (Res.18). Kuzey duvarı üzerindeki yuvarlak kemerli giriş aralığından ılıkığa ulaşılmaktadır.

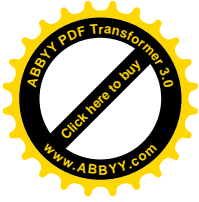
Dikdörtgen planlı ılıkığın doğu duvarı üzerine bir Bursa kemeri inşa edilmiştir. Mekânın kalan kesimi bir aynalı manastır tonozuyla örtülüdür. ılıkığın batı duvarı üzerindeki yuvarlak kemerli açıklıktan erkekler kısmının ılıkığı ile bağlantılı olan dikdörtgen planlı mekâna geçilmektedir. Hem erkekler, hem de kadınlar kısmıyla bağlantılı böyle bir mekân yadırganmaktadır. Muhtemelen, ilk inşaatta küçük birer kubbeye örtülü bu iki birim, birbiriyle bağlantılı değildi. Bu mekânlarda, erkekler ve kadınlar kısmının tuvaletleri veya tıraşlıkları bulunmaktaydı. İki mekânı ayıran duvar sonradan kaldırılmış olmalıdır. ılıkığın kuzey duvarının doğu ucundaki yuvarlak kemerli giriş, sıcakığa açılmaktadır.

Sıcaklık, erkekler bölümünde de olduğu gibi üç eyvanlı ve üç köşe hücreli bir plan şemasına sahiptir. Orta mekân, pandantif geçişli bir kubbe ile örtülüdür. Bu mekânın doğu, batı ve kuzeyinde birer eyvan; köşelerde ise halvet hücreleri yer almaktadır. Merkezî kubbe, altıgen şekilli ışık gözleriyle aydınlatılmaktadır. Birer beşik tonozla örtülü olan eyvanlar, orta mekâna sivri kemerlerle açılmaktadır. Eyvanların orta mekâna bakan açıklıkları birer perde duvarla kapatılmıştır. Bugün eyvanlara, bu duvarlar üzerine yerleştirilmiş dikdörtgen şekilli birer açıklıktan girilmektedir (Res.19). Eyvanlar, tonoz üzerine yerleştirilmiş ışık gözleriyle aydınlatılmaktadır. Kuzey ve doğu eyvanlarındaki ışık gözleri yuvarlak, batı eyvanındakiler ise altıgen şekillidir. Halvet hücrelerine girişi sağlayan yuvarlak kemerli açıklıklar, dilimli kemerli birer çökertme içine yerleştirilmiştir. Halvetler, pandantif geçişli birer kubbeye örtülüdür. Kuzeybatı halvetindeki pandantiflerin yüzeyi mukarnasıdır. Kuzeydoğu ve güneydoğu halvetlerindeki, ışık gözleri altıgen şekillidir. Kuzeybatı halvetinde ise daire şekilli ışık gözleri bir yıldız etrafında sıralanmaktadır. Halvet ve eyvanlarda mermer kurnalar vardır.

Hamamın kuzeyinde, doğu-batı yönünde uzanan bir su deposu bulunmaktadır. Ancak, yapının kuzeyinde yer alan bina nedeniyle su deposunun ölçüleri alınamamaktadır.

Karşılaştırma ve Değerlendirme

Her iki bölümü de üç eyvanlı ve üç köşe hücreli bir plan şemasına sahip olan yapının birimleri, simetrik bir düzen göstermektedir. Yukarıda da değindiğim gibi bu

şema, S. Eyice'nin sınıflandırmasında, “ haçvârî dört eyvanlı ve köşe hücreli tip ” olarak adlandırılan grubun bir varyasyonudur. Anadolu hamamlarında, XIII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla dek örneklerine rastladığımız bu şemanın, özellikle XV. yüzyılda daha çok uygulandığını görmekteyiz. *Kastamonu Cemaleddin Frenkşah Hamamı* (1260)³⁹, *Ezine Sefer Şah Hamamı* (XIV. yy.)⁴⁰, *Bursa Emir Sultan Hamamı* (XV. yy.)⁴¹, *İstanbul Sinan Paşa Hamamı* erkekler kısmı (XV. yy.)⁴², *Bergama Hacı Hekim Hamamı* (XVI. yy.)⁴³ ve *Diyarbakır Çüngüş Hamamı* (XVII. yy.)⁴⁴ üç eyvanlı plan şemasına sahip sıcaklıkları ile Yeni Hamam'a benzer örnekler arasında sayılabilir.

Tarihlendirme

Yapının inşa kitabesi yoktur. Manisa Vakıflar Şube Müdürlüğü Arşivi'nde, yapı ile ilgili dosyada hamamın, “vakıf kaydına göre XIV. yüzyılın ikinci yarısında *Gülruh Sultan* tarafından inşa ettirildiği” belirtilmekle birlikte, vakıf kaydının niteliği ve özellikleri hakkında bilgi verilmemiştir⁴⁵. Evliya Çelebi de, Akhisar hamamları arasında Yeni Hamam'ın adını zikretmektedir⁴⁶. Aynı külliye içinde yer alan cami, kitabesine göre, 1517 tarihinde Gülruh Sultan tarafından inşa ettirilmiştir. Bu durumda, hamamın camiden kısa bir süre önce, XVI. yüzyıl başlarında inşa edildiğini söyleyebiliriz.

SONUÇ

Hamamların, çeşitli bölümlere sahip olması ve bu bölümlerin Anadolu'daki örneklerin her birinde farklı şekillerde düzenlenmiş olması, hamamlarla ilgili net bir sınıflama yapılmasını güçleştirmektedir. S.Eyice'nin, Osmanlı Devri Türk hamamlarının sıcaklık bölümlerinde uygulanan plan şemalarını dikkate alarak yaptığı

³⁹ Plan için bk. Y. Önge, *a.g.e.*, s.244, şek.1.

⁴⁰ Plan için bk. E.H. Ayverdi, *İstanbul Mimari Çağının Menşesi Osmanlı Mimarisinin İlk Devri.....*, s.498.

⁴¹ Plan için bk. E.H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri (806-855/1403-1451)*, II, İstanbul, 1989, s.359.

⁴² Plan için bk. E.H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri (855 - 886 / 1451- 1481)*, IV, İstanbul, 1989, s.607.

⁴³ Plan için bk. İ.A. Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid Yavuz Selim Devri (886 - 926/1481 - 1520)*, V, İstanbul, 1983, s.63.

⁴⁴ Plan için bk. R.H. Ünal, *Diyarbakır İli'ndeki Bazı Türk-İslâm Anıtları Üzerine Bir İnceleme*, Erzurum, 1975, s.158, şek.32.

⁴⁵ Bk. *Manisa Vakıflar Şube Müdürlüğü Arşivi*, Akhisar Yeni Hamam (Gülruh Sultan Hamamı) Dosyası, 1965 Tarihli Vakıf Eski Eser Fişi.

⁴⁶ Bk. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C.XIII....., s.68.

Akhisar Hamamları

sınıflandırma, Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi hamamları için de kullanılabilir. S. Eyice'nin,

- 1- *Haçvârî dört eyvanlı ve köşe hücreli tip,*
- 2- *Yıldızvârî sıcaklıklı tip,*
- 3- *Kare bir sıcaklık etrafında sıralanan halvet hücreli tip,*
- 4- *Çok kubbeli sıcaklıklı tip,*
- 5- *Ortası kubbeli, enine sıcaklıklı ve çifte halvetli tip,*
- 6- *Soğukluk, sıcaklık ve halvet eş odalar halinde olan tip,*

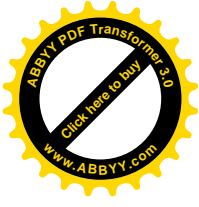
şeklinde sıralanan tipolojisinde birçok alt grubun varlığı, hamamlarla ilgili son araştırmalarla ortaya çıkmıştır. Nitekim bu çalışmada ele aldığımız hamamların plan şemaları da bu gruplardan hiç birine tam olarak uymamaktadır.

Burada incelediğimiz hamamların üçü de, birtakım eklemeler, kötü ve bilinçsiz onarımlar sonucu bazı değişikliklere uğramıştır. Örneğin *Sasa Bey Hamamı*'nın kuzeydoğu ve güneydoğu köşelerindeki mekanların üstüne, evler inşa edilmiş, kadınlar bölümünün bir kısmı yıkılmıştır. Oldukça bakımsız durumdaki *Sarı Ahmet Paşa Hamamı* kaderine terkedilmiş durumdayken 1997 yılında onarılmaya başlanmıştır. Üçü de birer çifte hamam olarak inşa edilmiş olan bu hamamlardan *Sasa Bey Hamamı* ile *Yeni Hamam*'ın sadece erkekler bölümü işlevlerini sürdürmektedir.

Akhisar'da, günümüze ulaşabilmiş üç hamamın, birbirinden farklı plan şemalarına sahip oldukları görülmektedir. *Sasa Bey Hamamı*'nın plan şeması, tam olarak hiçbir hamam plan tipine yerleştirememektedir. Zaman içinde birtakım değişiklikler geçirmiş olan yapıya, bazı mekânlar eklenmiştir. Kadınlar bölümünün önemli bir kesimi yıkılmış durumdadır. Mekânların düzenlenişi bakımından erkekler ve kadınlar bölümü arasında bir simetri yoktur. Bununla birlikte *Sasa Bey Hamamı*'nın, hamamların genel özelliklerine ters düşmeyen, kendine özgü bir plan şemasına sahip, özgün bir örnek olduğu söylenebilir.

Sarı Ahmet Paşa Hamamı'nın plan şeması, S. Eyice'nin "ortası kubbeli, enine sıcaklıklı ve çifte halvetli hamamlar" adını verdiği grubun bir varyasyonu olarak kabul edilebilir. Ancak, *Sarı Ahmet Paşa Hamamı*'nın her iki bölümünde de sıcaklığın şeması alışılmışın dışındadır. Erkekler ve kadınlar kısmı arasında birtakım farklılıklar görülmekle birlikte, mekânların genel düzeni birbirine benzemektedir.

Yeni Hamam'ın hem erkekler hem de kadınlar bölümü üç eyvanlı ve üç köşe hücreli bir plan şemasına sahiptir. Bu plan şeması, S. Eyice'nin "hâçvârî dört eyvanlı ve köşe hücreli tip" olarak adlandırdığı grubun bir varyasyonudur. Genel hatlarıyla, inşa edildiği dönemin özelliklerini taşıyan yapıda, erkekler ve kadınlar bölümü oldukça simetrik bir düzenlemeye sahiptir.

H. Sibel Ünalın

Akhisar hamamları, ayrıntıdaki bazı farklılıklara rağmen, mekân düzenleri, işleyişleri ve plan şemaları bakımından Anadolu'da inşa edilmiş hamamlara benzer özellikler taşımaktadırlar.